

Юрій Л. Когатько¹, Світлана В. Полякова²

БІДНІСТЬ В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ ЗМІНИ В РОКИ ПАНДЕМІЇ COVID-19 ТА ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ З РФ

У статті висвітлено результати виконання Інститутом демографії та проблем якості життя НАН України наукового дослідження і розробки проєкту «Зростання нерівності та бідності в Україні внаслідок пандемії COVID-19» (реєстраційний номер №2021.01/0295) за Договором №33/0295 від 01 березня 2024 р. про отримання грантової підтримки від Національного фонду досліджень України. Метою статті є аналіз масштабів, динаміки та основних тенденцій бідності в Україні під впливом пандемії Covid-19 та повномасштабної війни з РФ. Відповідно новизна дослідження полягає в оцінці змін рівня бідності серед різних соціально-демографічних груп населення та типів домогосподарств під впливом двох останніх соціальних катастроф. Актуальність дослідження не викликає сумнівів, оскільки ці явища мають тривалий характер і суттєво впливають на спроможність домогосподарств задовольняти базові потреби. Аналіз масштабів бідності дає змогу визначити найбільш уразливі категорії населення, оцінити ефективність заходів соціального захисту та окреслити шляхи їх удосконалення в умовах тривалих криз. Вивчення цих аспектів є ключовим для розробки державних політик і програм, спрямованих на зменшення рівня бідності, відновлення економічної стабільності в Україні. Для дослідження впливу пандемії Covid-19 та повномасштабної війни з РФ на бідність використано комплекс спеціальних та загальнонаукових методів: монографічний і розрахунковий методи, бібліометрію, методи аналізу, синтезу, якісного аналізу, порівняльного аналізу, статистичні методи, моделювання. Базою дослідження стали державне статистичне спостереження «Обстеження умов життя домогосподарств» (ОУЖД) Державної служби статистики України та Загальнонаціональне репрезентативне вибіркове обстеження соціально-економічного стану домогосподарств України (ОСЕСД), проведене у грудні 2023 — лютому 2024 рр. за технічної підтримки ЮНІСЕФ під координацією робочої групи, створеної Міністерством соціальної політики України.

За результатами проведеного дослідження можна стверджувати, що загальний тренд свідчить про значне зростання рівня бідності порівняно з докризовим 2019 р. Попри покращення ситуації на другий ковідний рік, у 2022 р. внаслідок війни суттєво погіршилися показники бідності всіх типів сімей і соціально-демографічних груп. Визначено, що домогосподарства з дітьми є більш вразливими проти домогосподарств без дітей, а в найгіршому становищі перебувають сім'ї з трьома та більше дітьми. Наявність дорослої безробітної особи суттєво підвищує ризики бідності як для сімей без дітей, так і з дітьми. Істотний вплив на показники бідності має вік членів домогосподарства: в пенсіонерських домогосподарствах, які складаються виключно з осіб 75 років і старші, рівні бідності істотно перевищують значення по домогосподарствах так званих молодих пенсіонерів (60—74 роки). Показано, що пандемія Covid-19 та війна мали більший вплив на жінок, що пояснюється гіршим становищем жінок на ринку праці загалом: нижчим рівнем оплати праці, зайнятістю у сферах, які найбільше відчули негативний вплив кризових явищ. За результатами аналізу рівнів бідності різних типів домогосподарств виокремлено пріоритетні заходи для підтримки багатодітних родин, сімей з безробітними дорослими та родин пенсіонерів.

Ключові слова: бідність, рівень бідності, типи поселень, типи домогосподарств, соціально-демографічні групи, критерії бідності.

Рис. 7. Табл. 3. Літ. 27.

DOI: 10.32752/1993-6788-2024-1-280-161-179

¹ Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine. Ukraine.

² Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine. Ukraine.

Yurii Kohatko, Svitlana Poliakova

POVERTY IN UKRAINE: MAIN CHANGES DURING THE COVID-19 PANDEMIC AND FULL-SCALE WAR WITH RUSSIA

The purpose of the article is to analyse the scale, dynamics, and main trends of poverty in Ukraine under the influence of the COVID-19 pandemic and the full-scale war with RF. Accordingly, the novelty of the research lies in studying changes in poverty levels considering the impact of these two recent key crises, enabling the identification of their effects on socio-demographic groups and household types. In recent years, the issue of poverty in Ukraine has acquired new dimensions due to the impact of two key factors — the COVID-19 pandemic and the full-scale war with Russia. Consequently, the relevance of studying poverty in Ukraine under the influence of these crises is undeniable, as they are prolonged phenomena that significantly affect households' ability to meet basic needs. Analyzing the scale of poverty allows the identification of the most vulnerable population groups, assessment of the effectiveness of social protection measures, and outlining ways to improve them under prolonged crises. Therefore, studying these aspects is crucial for developing state policies and programs aimed at reducing poverty levels, restoring economic stability, and ensuring social justice in Ukraine. To study the impact of the COVID-19 pandemic and the full-scale war with Russia on poverty, a comprehensive set of specific and general scientific methods was used: the monographic method, calculation method, bibliometry, methods of analysis, synthesis methods, qualitative analysis methods, comparative analysis methods, statistical methods, and modelling.

The research findings indicate a significant increase in poverty levels compared to the pre-crisis year of 2019. Despite some improvement during the second year of the pandemic, the war in 2022 significantly worsened poverty indicators across all types of households and socio-demographic groups. The study demonstrated that, based on the criterion of having children, households with children were more vulnerable, with poverty levels rising sharply to 41 % in 2022. However, a partial reduction to 38.4 % was observed in 2023. In comparison, households without children consistently showed lower poverty rates, which reached 33.4 % in 2023. It was shown that households with at least one unemployed member had a poverty rate significantly higher than the national average, reaching 51.8 % in 2023 for households with children and 42.0 % for those without children. The dual demographic-economic burden places families with children and unemployed members at a greater disadvantage. It was determined that the type of settlement also had a substantial impact on poverty levels. Rural households experienced a more significant increase in the analysed indicator, reaching 47.5 % in 2023, compared to 28.3 % in urban households. Despite the lack of significant impact during the first year of the pandemic on rural families, the war later had a much more severe effect on them. This article presents the results of a scientific study conducted by the staff of the Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine within the framework of the project for scientific research and development under Grant Agreement No. 33/0295 dated March 1, 2024, with the National Research Foundation of Ukraine, titled «Rising Inequality and Poverty in Ukraine Due to the COVID-19 Pandemic» №2021.01/0295. The research is based on the state statistical observation «Households Living Conditions Survey» conducted by the State Statistics Service of Ukraine and the Nationally Representative Sample-Based Household Socio-Economic Status Survey (Household Socio-Economic Status Survey) carried out from December 2023 to February 2024 with technical support from UNICEF under the coordination of a working group established by the Ministry of Social Policy of Ukraine.

Keywords: poverty, poverty level, types of settlements, types of households, socio-demographic groups, poverty criteria.

Peer-reviewed, approved and placed: 17.10.2024.

Постановка проблеми. Проблема бідності в Україні в останні роки набула нових масштабів унаслідок впливу двох ключових чинників — пандемії Covid-19 та повномасштабної війни з РФ. Пандемія призвела до скорочення економічної активності, втрати робочих місць, зниження доходів населення та збільшення соціальної напруженості через карантинні обмеження. Війна додатково ускладнила ситуацію, спричинивши масштабні руйнування економіки, втрату населенням житла і засобів до існування, а також вимушене переселення мільйонів громадян.

Різке зростання частки населення, яке живе за межею бідності, потребує комплексного аналізу сучасних тенденцій бідності, адже бідність і соціальні негаразди можуть загрожувати згуртованості суспільства, посилюючи конфлікти та нерівність. Вивчення цього питання є критичним для стабілізації економічної та соціальної ситуації у країні, що воює; аналіз тенденцій бідності та потреб населення може слугувати основою для розробки та впровадження програм міжнародної допомоги. Чітке розуміння масштабів і причин бідності підвищує ефективність залучення зовнішніх ресурсів та координації дій із міжнародними організаціями.

Особливого значення набуває дослідження змін у рівні бідності внаслідок впливу пандемії та війни, оскільки ці явища мають тривалий характер і суттєво впливають на спроможність домогосподарств задовольняти базові потреби. Аналіз рівня бідності уможливорює визначити найбільш уразливі категорії населення, оцінити ефективність заходів соціального захисту та окреслити шляхи їх удосконалення в умовах тривалих криз. Відповідно вивчення цих аспектів є ключовим для розробки державних політик і програм, спрямованих на зменшення рівня бідності, відновлення економічної стабільності в Україні.

Виходячи з викладеного вище, актуальність дослідження проблем бідності в Україні під впливом пандемії Covid-19 та повномасштабної війни з РФ не викликає сумнівів. Вивчення цього питання є ключовим для розробки ефективних заходів соціального захисту, подолання негативних наслідків криз та забезпечення базових потреб населення. У статті поставлено та послідовно вирішено такі завдання:

- оцінити масштаби та основні тенденції бідності населення України у контексті впливу пандемії Covid-19 та війни;
- проаналізувати динаміку бідності залежно від типу домогосподарств, соціально-демографічних груп та типів поселень та виявити найбільш вразливі серед них;
- окремо визначити вплив гендерного чинника на рівні бідності під час криз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній і зарубіжній науковій літературі представлено широкий спектр досліджень, присвячених питанням бідності та соціальної нерівності. Серед українських науковців слід зазначити роботи Е. Лібанової (E. Libanova), яка розглядає методологічні підходи до вивчення бідності та її сучасних проявів [1]. Л. Черенко (L. Cherenko) займається аналізом ключових профілів бідності та пов'язаних із нею ризиків [2], І. Гнибіденко (I. Hnybidenko) зосередив увагу на проблемах бідності у

сільській місцевості [3]. В. Шишкін (V. Shishkin) досліджував бідність за житловими умовами [4], О. Васильєв (O. Vasiliev) — за умовами життя [5].

Серед міжнародних дослідників варто згадати експертів Світового банку, зокрема П. Зіхалі (P. Zikhali) [6] та М. Луго (M. Lugo) [7], які аналізують глобальні аспекти бідності. П. Бріджен (P. Bridgen) і Т. Мейєр (T. Meyer) присвятили свої праці становищу літніх людей у Великій Британії та Нідерландах [8]. Дж. Драхокопул (J. Drahokoupil) та С. Домонкос (S. Domonkos) досліджували наслідки криз у європейських пенсійних системах в контексті бідності [9].

Дослідженню впливу пандемії Covid-19 на бідність присвячені роботи Дж. А. Пател (J. A. Patel) [10], М. Вайтхед (M. Whitehead), Д. Тейлор-Робінсон (D. Taylor-Robinson) [11], О. Баргейна (O. Bargain) і У. Амінджонова (U. Aminjonov) [12]. В останні роки з'явилося багато розвідок, що показують вплив війни в Україні на бідність в окремих країнах світу, як-от праці Ч. Арндта (Ch. Arndt) [13] і В. Л. Фільйо (W. Leal Filho) [14].

Попри велику кількість досліджень з бідності населення, існують значні прогалини у вивченні цієї проблематики в часи екстремальних ситуацій, зокрема, що стосується України під час повномасштабної війни. Стаття є спробою науково обґрунтованого комплексного оцінювання впливу пандемії Covid-19 та повномасштабної війни з РФ на бідність населення України.

Метою дослідження є аналіз масштабів, динаміки та основних тенденцій бідності в Україні під впливом пандемії Covid-19 та повномасштабної війни з РФ. Новизна дослідження полягає у дослідженні змін масштабів та рівня бідності під впливом двох останніх ключових криз, що дає змогу визначити їх вплив на соціально-демографічні групи населення й типи домогосподарств та визначити найбільш вразливі.

Для дослідження бідності в умовах пандемії Covid-19 та повномасштабної війни з РФ в статті використано комплекс методів, що уможливили здійснити глибокий аналіз проблеми. Зокрема, для первинного вивчення ситуації застосовували монографічний метод, що включав огляд літератури, наукових статей та експертних досліджень — для окреслення основних тенденцій та проблем в аналізі бідності. Для кількісного оцінювання рівня бідності та аналізу даних використовували розрахунковий метод, що дозволив здійснити точні обчислення показників, пов'язаних з доходами та витратами різних груп населення. Це дало змогу обчислити рівень бідності та виявити найбільш вразливі категорії населення. Для систематизації та кількісного аналізу зібраних даних використовували бібліометрію, що допомогло визначити головні напрями досліджень у цій сфері. Для виокремлення основних проблем, що визначають рівень бідності в різних групах населення, використано методи аналізу та синтезу. Ці методи також допомогли виявити, як пандемія та війна вплинули на зміни у рівні бідності. Додатково використовували методи якісного та порівняльного аналізу для дослідження різних соціально-економічних груп, типів домогосподарств України. Статистичні методи дали змогу здійснити порівняння показників бідності до і після виникнення кризових ситуацій. Метод моделювання застосовано для отримання даних, які були відсутні.

Інформаційною базою для дослідження бідності в 2016—2021 рр. слугували мікрофайли даних загальнонаціонального вибіркового Обстеження умов життя домогосподарств (ОУЖД), що проводилися Державною службою статистики України (в 2021 р. було обстежено 7614 домогосподарств); за 2022 р. база змодельована на основі даних 2021 р. у зв'язку з припиненням обстежень унаслідок війни. Для оцінювання показників у 2023 р. використано дані Загальнонаціонального репрезентативного вибіркового обстеження соціально-економічного стану домогосподарств України (ОСЕСД), проведеного у грудні 2023 — лютому 2024 рр. за технічної підтримки ЮНІСЕФ під координацією робочої групи, створеної Міністерством соціальної політики України (було обстежено 8023 домогосподарства). ОСЕСД охоплює всі регіони України, крім тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим та Луганської області (у Донецькій, Запорізькій та Херсонській областях — лише території, що контролювані Урядом на момент опитування), а показники були підібрані для максимальної співставності з ОУЖД.

Основні результати дослідження. Аналіз бідності впродовж тривалого періоду в Україні є складним завданням через значну варіативність методологічних підходів, застосовуваних на різних етапах. З часом відбувалися численні трансформації у методиках оцінювання бідності. Частина методик була скасована, натомість впроваджувалися нові, що зумовило значну фрагментарність даних. Зокрема, для певних показників доступна інформація, яка акумулюється ще з 1999 р., тоді як для інших — лише за останні роки. Публікація окремих наборів даних припинилася, що створює труднощі для комплексного аналізу. Це ускладнює відстеження довгострокових тенденцій та порівняння результатів, особливо коли мова йде про періоди з різними економічними умовами чи політичною ситуацією. Такі обставини потребують ретельного підходу до аналізу, включно з уніфікацією показників і коригуванням методик, щоб забезпечити репрезентативність результатів. Крім цього, проведене в 2023 р. ОСЕСД охоплює тільки дані за останні 3 місяці на момент опитування, натомість по ОУЖД аналізуються річні дані. Тому, враховуючи ті ж сезонні відмінності в доходах, витратах і споживанні, все ж ситуацію з бідністю в 2023 р. варто розглядати окремо, не поєднуючи із загальною динамікою.

Як відомо, існує багато методик (національних та міжнародних), на підставі яких розраховують показники рівня бідності. Відповідно до обраних критеріїв різними буде значення та темпи зміни показників. Дані по рівнях бідності з 1999 по 2022 рр., показані в таблиці 1, ілюструють, наскільки відмінні результати можна отримати залежно від обраного критерію.

Подальший аналіз ситуації у різних типах домогосподарств базується на показнику «рівень бідності за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму» (далі по тексту прийнято за абсолютний критерій), перевагами якого, порівняно з іншими критеріями, є:

- використання фактичного прожиткового мінімуму, який враховує поточний рівень цін і зміни у вартості життя, що робить оцінку бідності більш релевантною до сучасних економічних умов;
- прожитковий мінімум — це грошова оцінка споживчого кошика, який включає мінімальний набір продуктів харчування, непродовольчих товарів та

Таблиця 1. Рівні бідності за різними критеріями в 1999-2022 рр., %, розраховано за даними ОУЖД

Критерії бідності	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Відносний критерій за витратами	27,8	26,4	27,2	27,2	26,6	27,3	27,1	28,1	27,3	27,0	26,4	24,1	24,3	25,5	24,5	23,4	22,9	23,5	24,4	24,1	24,4	22,3	23,4	25,1
Абсолютний критерій за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму (ПМ)	-	-	69,3	65,9	59,9	48,8	38,7	36,1	30,5	19,9	24,8	23,5	25,8	24,0	22,1	28,3	58,3	58,6	47,3	43,2	41,3	47,2	39,1	59,2
Абсолютний критерій за доходами нижче фактичного ПМ	-	-	82,2	73,7	63,8	48,1	29,0	24,2	16,0	11,8	16,1	14,0	15,7	12,2	9,7	16,3	51,9	51,1	34,9	27,6	23,1	23,2	20,6	35,8
Абсолютний критерій за витратами нижче законодавчо встановленого ПМ	-	70,6	71,2	72,5	63,3	50,3	38,2	33,0	26,4	12,6	9,8	16,8	14,6	19,6	19,8	17,6	9,1	7,7	6,9	4,5	4,7	5,7	3,9	5,1
Абсолютний критерій за доходами нижче законодавчо встановленого ПМ	-	87,4	83,7	80,5	67,3	50,0	28,4	21,4	12,9	7,1	5,3	8,8	7,8	9,1	8,4	8,6	6,4	3,8	2,4	1,3	1,1	1,6	1,3	1,8
Критерій ООН	14,0	11,9	11,0	7,4	4,0	3,2	9,0	7,5	6,1	3,3	3,0	2,5	2,0	2,3	2,0	1,0	2,4	2,0	1,9	1,8	0,3	0,2	0,4	0,4
Відносний критерій за шкалою еквівалентності ЄС	12,8	14,5	13,7	11,4	10,6	10,6	9,6	10,3	9,9	10,8	9,8	8,4	7,7	8,6	7,9	6,3	8,1	7,7	8,3	10,2	11,4	10,4	12,5	11,8
Частка домогосподарств, які витрачають на харчування більше 60 % сукупних витрат	73,3	71,5	67,4	61,4	61,6	59,3	58,7	51,6	42,7	40,8	40,9	41,2	41,5	35,8	36,4	38,4	43,1	31,8	26,1	26,7	27,7	29,0	22,6	-
Немонетарний критерій за деприваціями (наявність у домогосподарства через нестачу коштів 4 з 9 ознак депривації)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	26,7	-	-	27,0	19,7	-	17,6	-

послуг, необхідних для підтримання здоров'я людини та забезпечення її життєдіяльності.

Для обрахунків було взято фактичний розмір прожиткового мінімуму, який регулярно оприлюднює Міністерство соціальної політики України (в 2023 р.і показник був 6166 грн). Динаміка рівня бідності за абсолютним критерієм в Україні починаючи з 2016 р. відображає складні соціально-економічні процеси, що виникли через внутрішні та зовнішні потрясіння, насамперед війну. Початок досліджуваного періоду припадає на посткризовий стан економіки України, який був наслідком подій 2014 р.: Революції гідності та початку війни на сході України. Високий рівень бідності в 2016 р. (51,1 %) був результатом глибокої економічної депресії, спричиненої девальвацією гривні, зростанням інфляції та безробіття, а також політичною та військовою нестабільністю. В цей час багато підприємств збанкрутували або втратили ринки збуту, особливо на сході країни, де економічна активність була сильно обмежена війною. Така ситуація призвела до того, що більше половини населення опинилося за межею бідності (рис. 1).

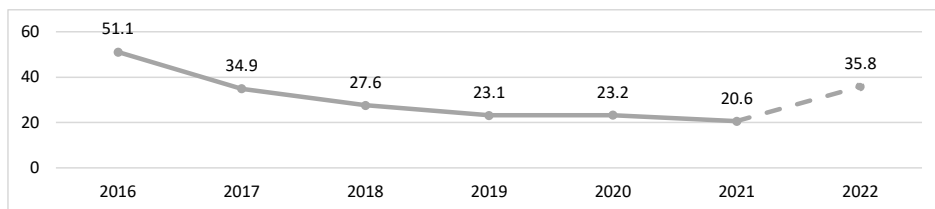

Рис. 1. Динаміка рівня бідності за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму в 2016-2022 рр., %, розраховано за даними ОУЖД

З 2017 р. ситуація почала поступово покращуватись. Однією з головних причин стала стабілізація макроекономічної ситуації. Слід також звернути увагу на поступове зростання експорту, який став можливим завдяки торговельній інтеграції України з ЄС після підписання Угоди про асоціацію. Це дало поштовх для розвитку окремих секторів економіки, що сприяло росту доходів населення. Рівень бідності знизився до 34,9 % у 2017 р. та 27,6 % у 2018 р., що свідчить про те, що ці зрушення почали позитивно впливати на соціально-економічну ситуацію.

Зниження рівня бідності продовжувалося і в 2019 р. (23,1 %), однак уже 2020 р. показник практично не змінився (23,2 %), що можна пояснити специфікою економічної структури, де значна частина економіки знаходилась у тіні, відповідно і частина населення працювала в тіньовому секторі, зокрема онлайн. Це стало свого роду буфером під час карантинних обмежень. Проте довгострокові наслідки пандемії все ж проявилися у вигляді втрати робочих місць, зниження економічної активності та зростання соціальної напруги. Передусім причинами зростання рівня бідності стали масштабні втрати робочих місць через закриття підприємств, особливо у сфері послуг,

роздрібної торгівлі та туризму, скорочення доходів унаслідок зменшення обсягу робочих годин або перехід на неповну зайнятість, а також падіння рівня доходів самозайнятих та підприємців у зв'язку зі зниженням попиту на товари й послуги. Навіть у секторах, які зберегли зайнятість, відбулося масове скорочення заробітних плат, насамперед для працівників із низькою кваліфікацією. Скорочення трудової міграції та нестабільність на ринках праці за кордоном зменшили обсяги грошових переказів в Україну, які традиційно були важливим джерелом доходів для багатьох домогосподарств. І в той же час зростання цін на основні товари першої необхідності (продукти харчування, медикаменти) в умовах пандемії погіршило купівельну спроможність домогосподарств, найперше тих, чиї доходи вже були близькими до межі фактичного прожиткового мінімуму.

Важливо також зазначити, що уряд запровадив програми соціальної підтримки (наприклад е-підтримка для тих, хто вакцинується [15]) для населення, що також допомогло частково послабити наслідки карантинних заходів. Український ринок праці виявив відносну гнучкість в умовах пандемії. Хоча багато підприємств зупинили або скоротили свою діяльність під час жорстких карантинних заходів, частина бізнесів перейшла на дистанційну або часткову зайнятість. Цифровізація економіки та розвиток сектору інформаційних технологій сприяли тому, що певна частина працівників змогла продовжити свою діяльність віддалено, зберігаючи докарантинний рівень доходів [16]. Це частково пом'якшило негативний вплив на ринок праці, хоча й переважно у містах, де технологічні сектори є більш розвиненими. А в сільській місцевості населення більше відчувало проблеми з транспортом, ніж з втратою доходу.

Показник рівня бідності у 2021 р. сягнув найнижчої позначки за весь період дослідження — 20,6 %. Це може здаватися парадоксальним з огляду на те, що світ ще відчував вплив пандемії Covid-19. Однак в Україні економіка почала частково відновлюватися завдяки державним стимулам, міжнародній фінансовій допомозі та антикризовим заходам. Крім того, зростання світових цін на сировину, яку Україна експортує (зерно [17], залізну руду [18]), уможливило отримати додаткові доходи до держбюджету, що загалом позитивно вплинуло на ситуацію в економіці. Також слід відмітити ігнорування населенням карантинних заходів [19]: люди часто напівлегально виходили на роботу.

Повномасштабне вторгнення РФ в лютому 2022 р. кардинально змінило ситуацію. Війна спричинила величезні руйнування інфраструктури, втрату робочих місць, переселення мільйонів людей, що автоматично збільшило кількість людей за межею бідності. Рівень бідності зріс до 35,8 %, що стало різким погіршенням ситуації порівняно з попередніми роками. Військові дії, зупинка економіки, падіння рівня життя і масова міграція — усе це призвело до того, що значна частина населення опинилася в умовах виживання. Хоча уряд та міжнародна спільнота намагаються підтримати економіку України через фінансову допомогу [20], інвестиції та програми відновлення, війна обмежує ці зусилля. Бойові дії та непевність щодо майбутнього гальмують інвестиції в економіку, а також відновлення виробничих потужностей. Як

наслідок — економічне відновлення відбувається повільно, частина населення перебуває за межею бідності і на сьогодні немає дієвих механізмів для покращення ситуації.

Аналізуючи рівень бідності у розрізі сімей з дітьми і без дітей, варто наголосити, що хоча пандемія Covid-19 та повномасштабна війна призвели до підвищення рівнів бідності по обох типах домогосподарств, найбільше постраждали сім'ї з дітьми, які і у відносно стабільні періоди є більш уразливими порівняно із сім'ями без дітей. Так, якщо серед домогосподарств без дітей у 2019 р. рівень бідності становив 20,6 %, то з дітьми — 25,3 %; у 2020 р., з початком пандемії Covid-19, рівень бідності серед домогосподарств з дітьми збільшився до 26,6 %, водночас домогосподарства без дітей показали зниження рівня бідності до 19,3 %. У 2021 р., попри те, що пандемія ще тривала, домогосподарства з дітьми почали відчувати покращення, і рівень бідності знизився до 22,4 %. Домогосподарства без дітей також показали позитивну динаміку зниження рівня бідності до 18,6 %. Проте у 2022 р. на тлі війни ситуація кардинально змінилася. Рівень бідності серед домогосподарств з дітьми різко зріс до 41,0 %, що є найвищим показником за весь аналізований період. Це відображає значний вплив війни на фінансовий стан сімей з дітьми, котрі постраждали через втрату доходів, а також вимушене переселення. Домогосподарства без дітей також відчутно збідніли (до 29,8 %), але цей показник був істотно нижчим ніж серед сімей з дітьми (рис. 2).

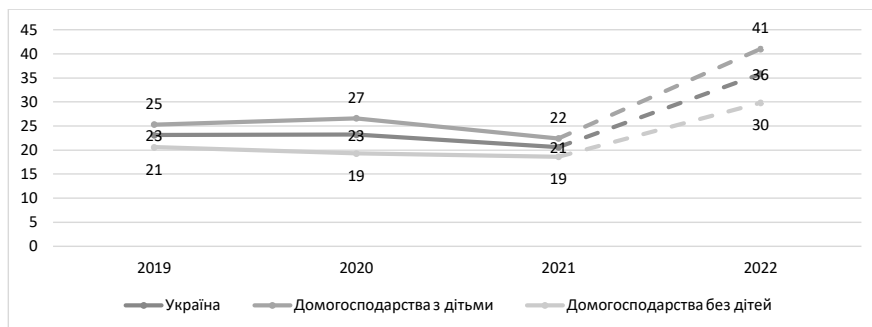

Рис. 2. Динаміка рівня бідності за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму залежно від наявності дітей в домогосподарстві в 2019-2022 рр., %, розраховано за даними ОУЖД

Домогосподарства з однією дитиною мали найнижчий рівень бідності серед усіх категорій протягом всього аналізованого періоду. У 2019 р. рівень бідності становив 19,1 %, але з початком пандемії Covid-19 у 2020 р. він зріс до 22,9 % (рис. 3). У 2021 р. показник знизився до 17,8 %, що свідчить про певне покращення. Проте в 2022 р., під час війни, рівень бідності зріс до 36,9 %. Домогосподарства з двома дітьми завжди мали вищий рівень бідності порівняно з тими, де є одна дитина, водночас тенденції зміни рівня бідності є однаковими за загальним вищим значенням. Домогосподарства з трьома і більше дітьми є найбільш вразливими. У 2019 р. рівень бідності серед них був дуже

високим — 60,9 %, але у 2020 р. спостерігалось суттєве зниження до 44,1 %. Однак у 2021 р. (другий рік пандемії) рівень бідності знову зріс до 53,6 %, і в 2022 р. він сягнув 63,2 %. Варто зазначити, що серед домогосподарств з трьома і більше дітьми позитивні зміни були тільки у 2020 р., а потім почалося щорічне зростання. Що стосується сімей з дітьми до трьох років, то вони найбільше відчули негативний вплив війни (зростання рівня бідності у 2022 р. становило 19,9 в.п.), а от в роки пандемії Covid-19 ситуація тільки покращувалася, оскільки молоді люди мали більше можливостей для заробітку онлайн.

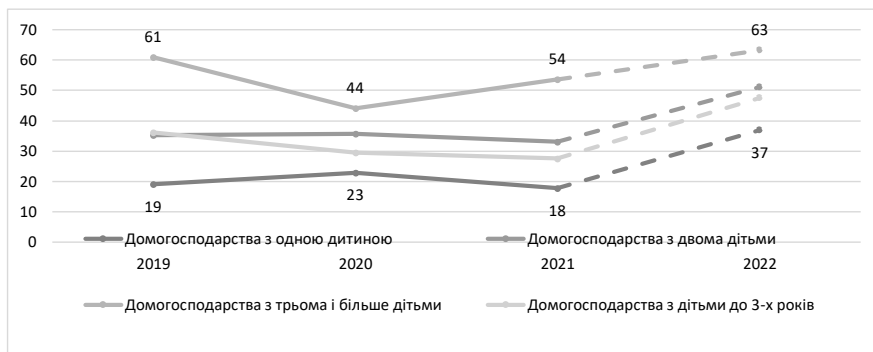

Рис. 3. Динаміка рівня бідності за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму в домогосподарствах з дітьми в 2019-2022 рр., %, розраховано за даними ОУЖД

Отже, перший рік епідемії та війна в перший рік найбільше вдарили по сім'ях з однією дитиною, проте більш довготривалі наслідки мали для сімей з трьома і більше дітьми.

Аналізуючи рівень бідності за наявності безробітних осіб в родині, можна зазначити, що наявність дорослої безробітної особи суттєво підвищує ризики бідності як для сімей без дітей, так і з дітьми. Так, у доповідному 2019 р. показник по сім'ях без дітей, де є доросла безробітна особа, вдвічі перевищував середнє значення по сім'ях без дітей (39 % проти 20,6 %), а по сім'ях із дітьми та з безробітними становив 46,1 % проти 25,3 % по всіх сім'ях із дітьми. Такі ж тенденції зберігались і в наступні роки (рис. 4).

Окремо варто сказати про наявність в Україні такого явища як бідність серед працюючих осіб: хоча серед цієї категорії населення показники бідності найнижчі, це є серйозною проблемою. В Україні значна кількість працівників отримує заробітні плати на рівні фактичного прожиткового мінімуму. За цих обставин середні заробітні плати ростуть, а мінімальна залишається на тому ж рівні. Відповідно, інфляція призводить до зростання фактичного прожиткового мінімуму вгору, а зарплати значної частини працівників бюджетної сфери вже його не досягають.

Щодо складу сімей, які складаються з осіб пенсійного віку, то істотний вплив на показники бідності має вік членів домогосподарства: в пенсіонерських домогосподарствах, що складаються виключно з осіб 75 років

і старше, рівні бідності істотно перевищують значення по домогосподарствах так званих молодих пенсіонерів (60—74 роки).

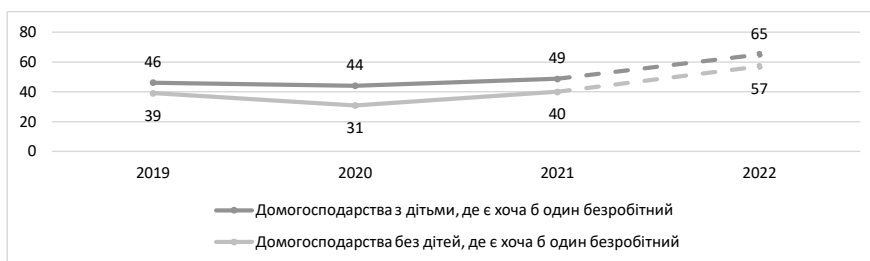

Рис. 4. Динаміка рівня бідності за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму в домогосподарствах з безробітними особами в 2019-2022 рр., %, розраховано за даними ОУЖД

У 2019 р. рівень бідності серед домогосподарств із осіб віком 60—74 роки становив 32,2 %, тоді як у домогосподарствах, де всі члени були віком 75 років і старше, цей показник був суттєво вищим — 38,4 %. Така різниця може бути пояснена тим, що домогосподарства, які складаються зі старших пенсіонерів загалом мають нижчі доходи, оскільки не мають можливості отримувати стабільний додатковий до пенсійного забезпечення дохід (як від найманої праці, так і від особистого підсобного господарства), а також більші потреби в медичних послугах і догляді. У 2020 р., на тлі пандемії Covid-19, рівень бідності в обох групах знизився: до 27,8 % серед домогосподарств із осіб віком 60—74 роки та до 34,1 % серед старших домогосподарств (рис. 5).

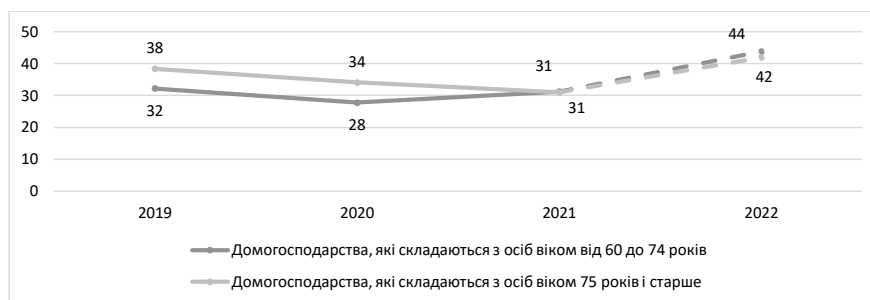

Рис. 5. Динаміка рівня бідності за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму в домогосподарствах, що складаються з осіб віком 60-74 років і осіб старше 75 років, 2019-2022 рр., %, розраховано за даними ОУЖД

Це, ймовірно, пояснюється стабільністю доходів у період, коли інші соціальні групи зазнали втрат через економічні наслідки карантинних обмежень. Однак у 2021 р. тенденція змінилася: рівень бідності серед

молодших пенсіонерських домогосподарств зріс до 31,2 %, натомість у домогосподарствах із осіб віком 75 років і старше цей показник знизився до 31,0 %. Такі зміни пов'язані з меншою залежністю «старших» домогосподарств від зовнішніх економічних чинників (зарплата, доходи від господарства), до того ж для них діють додаткові виплати від держави (щомісячні компенсації особам, що досягли 75 та 80 років). З початком повномасштабної війни в 2022 р. рівень бідності почав стрімко зростати серед обох категорій: до 43,8 % серед молодших пенсіонерських домогосподарств та до 41,9 % — серед старших.

Варто зауважити, що пандемія Covid-19 і війна більшою мірою вплинули на молодших пенсіонерів, оскільки значна частка з них до кризових подій продовжувала працювати, а згодом втратила додаткові доходи, що значно погіршило їхнє фінансове становище. Амплітуда коливань рівня бідності для домогосподарств із осіб віком 60—74 роки склала 16,0 в.п.: від 27,8 % у 2020 р. до 43,8 % у 2022 р. Для домогосподарств із осіб, старших за 75 років, цей показник виявився трохи меншим — 10,9 в.п.: від 31,0 % у 2021 р. до 41,9 % у 2022 р. Це свідчить про суттєвий вплив кризових ситуацій на обидві групи пенсіонерів, проте більш значна амплітуда змін серед молодших пенсіонерів указує на їхню більшу залежність від нестабільних джерел доходу.

Сільські домогосподарства мають вищу амплітуду змін і є більш уразливими до криз, особливо це помітно під час війни, тоді як міські домогосподарства демонструють більшу стабільність і здатність до швидшого відновлення після криз. Домогосподарства великих міст завжди мають найнижчий рівень бідності та меншу амплітуду змін, натомість міста більш чутливі до економічних потрясінь. Загалом сільські і міські сім'ї по-різному відреагували на пандемію Covid-19 і війну. Фактично пандемія не збільшила бідність у селах через незастосовуваність карантинних заходів, населення зберегло можливість працювати, значна частка пенсіонерів у структурі населення посприяла стабільності доходів. У містах навпаки: було закрито масу закладів сфери послуг, харчування, зупинено транспорт, таким чином велика кількість людей на період карантинних заходів втратила дохід.

У докарантинному 2019 р. рівень бідності серед міських домогосподарств становив 19,9 %, під час пандемії Covid-19 у 2020 р. він зріс до 21,7 % (рис. 6), що пояснюється кращими можливостями міських домогосподарств для адаптації, передовсім через дистанційну зайнятість. У 2021 р. рівень бідності знизився до 18,1 %, що було пов'язано зі стабілізацією економіки після першого удару пандемії. Однак війна в 2022 р. призвела до різкого стрибка бідності до 33,2 % у зв'язку із втратою робочих місць, руйнуванням енергетичної інфраструктури та загальною економічною нестабільністю.

Сільські ж домогосподарства мали вищий рівень бідності в 2019 р. — 29,5 % (у більш стабільні роки розрив у значеннях показника села і міста зростає). На відміну від міських домогосподарств під час пандемії у 2020 р. рівень бідності навіть знизився до 26,2 %. Це може бути пов'язано з тим, що сільське господарство, де зайнята частина мешканців сіл, менше залежало від обмежень, спричинених пандемією. У 2021 р. рівень бідності залишився на практично тому ж рівні — 25,7 %. Війна у 2022 р. призвела до різкого зростання бідності серед сільських домогосподарств — до 40,9 % (зростання практично таке ж як у місті).

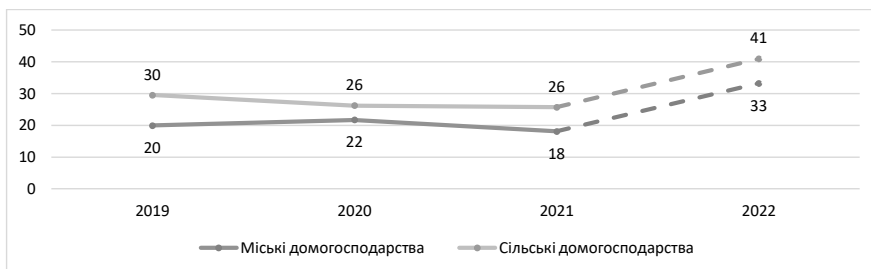

Рис. 6. Динаміка рівня бідності за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму в домогосподарствах різних типів поселень у 2019-2022 рр., %, розраховано за даними ОУЖД

Щодо гендерних особливостей, то упродовж усіх аналізованих років жінки мають тенденцію до більш високого рівня бідності, за винятком 2021 р., коли частка бідних жінок була трохи меншою від частки бідних чоловіків. Найбільша різниця на користь чоловіків була у воєнному 2022 р. (2,7 в.п.) (рис. 7). Пандемія Covid-19 та війна мали більший вплив на жінок, що пояснюється гіршим становищем жінок на ринку праці загалом: нижчим рівнем оплати праці (за статистикою, жінки отримують у середньому на чверть нижчу зарплату порівняно з чоловіками), зайнятістю у сферах, що найбільше відчули негативний вплив кризових явищ (сфера обслуговування, культура тощо). Також жінок більше зайнято в державному секторі, де низькі заробітні плати.

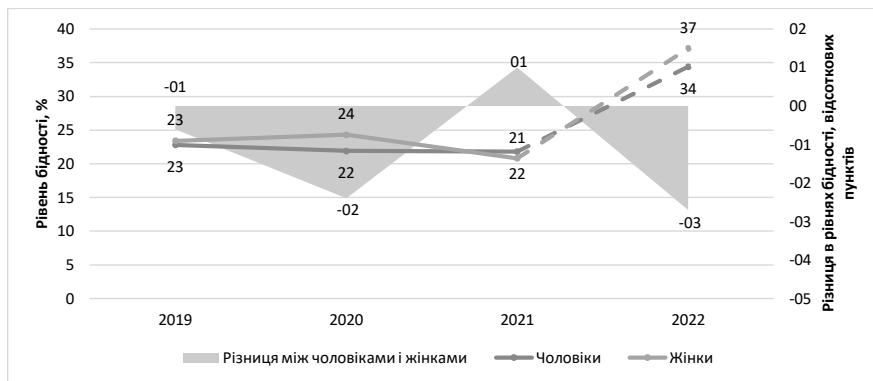

Рис. 7. Гендерні відмінності у динаміці рівня бідності за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму в 2019-2022 рр., %, розраховано за даними ОУЖД

Аналіз рівня бідності за 2023 р. указує на значні відмінності залежно від типу домогосподарства, соціально-демографічної групи, місцевості проживання. В середньому по країні рівень бідності становив 35,5 %, серед домогосподарств з дітьми — 38,4 %, без дітей — 33,4 %. Особливо вразливими

залишаються сім'ї з трьома і більше дітьми, де рівень бідності сягнув 71,8 %, та домогосподарства з дітьми до трьох років (42,6 %). Домогосподарства, де є безробітні, теж мали високі показники: 51,8 % серед сімей з дітьми та безробітними особами і 42,0 % без дітей, але з безробітними. Сільські домогосподарства мали значно вищий рівень бідності порівняно з міськими (47,5 % проти 28,3 %).

Серед соціально-демографічних груп населення найбільш вразливими залишаються пенсіонери: серед осіб 60—74 роки рівень бідності становив 46,9 %, серед осіб віком 75 років і старше — 44,7 %. Щодо гендерних відмінностей, то рівень бідності серед жінок був на 3,3 в.п. вищим від показника по чоловіках (37,1 % проти 33,8 %), що загалом показує ту ж тенденцію, що й була в 2022 р. (табл. 2).

Таблиця 2. Рівень бідності за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму за типами домогосподарств і соціально-демографічними групами в 2023 р., %, розраховано за даними ОЕСД

Тип домогосподарства / соціально-демографічної групи	Рівень бідності, %
Україна загалом	35,5
Типи домогосподарств	
Домогосподарство з дітьми	38,4
Домогосподарство без дітей	33,4
Домогосподарство з одною дитиною	31,2
Домогосподарство з двома дітьми	41,7
Домогосподарство з трьома і більше дітьми	71,8
Домогосподарство з дітьми до 3-х років	42,6
Домогосподарство з дітьми, де є хоча б один безробітний	51,8
Домогосподарство без дітей, де є хоча б один безробітний	42,0
Домогосподарство, яке складається з осіб віком від 60 до 74 років	51,2
Домогосподарство, яке складається з осіб віком 75 і старше років	48,0
Міське домогосподарство	28,3
Сільське домогосподарство	47,5
Домогосподарство великого міста	23,9
Домогосподарство малого міста	36,7
Соціально-демографічні групи	
Працюючі	21,1
Діти	40,3
Пенсіонери 60—74 років	46,9
Пенсіонери 75+ років	44,7
Чоловіки	33,8
Жінки	37,1

Попри міжнародну підтримку та спроби уряду зберегти економіку, результати війни продовжують визначати якість життя населення. Війна значно посилила економічний тиск на вразливі групи, погіршуючи їхні фінансові можливості. У 2024 р. ситуація залишається складною і можливості зниження рівня бідності залежать від стабілізації економіки, завершення

війни та ефективності державних і міжнародних програм підтримки. Враховуючи суттєве зростання індексу інфляції і споживчих цін (на кінець жовтня 2024 р. вже 108,4 [21]), замороження заробітної плати працівників бюджетної сфери, можна припустити, що за підсумками 2024 р. рівень бідності в країні суттєво зросте.

Через відмінності в методичних підходах щодо збору даних неможливо точно порівняти рівні бідності України з іншими країнами Європи. Єдиний показник, за яким можна оцінити тенденції, це рівень бідності за відносним критерієм за шкалою еквівалентності ЄС. Якщо брати ЄС загалом, то з 2019 по 2021 рр. спостерігається зростання рівня бідності, а після цього значення показника покращуються (табл. 3).

Таблиця 3. Рівень бідності за відносним критерієм за шкалою еквівалентності ЄС 2019-2023 рр., %, база даних статистики Євростату; ОУЖД, ОСЕСД

Країна	2019	2020	2021	2022	2023
Європейський Союз — 27 країн (з 2020 р.)	16,4	16,7	16,8	16,5	16,2
Бельгія	14,8	14,1	12,7	13,2	12,3
Болгарія	22,6	23,9	22,1	22,9	20,6
Чехія	10,1	9,5	8,6	10,2	9,8
Данія	12,5	12,1	12,3	12,4	11,8
Німеччина	14,8	16,1	16,0	14,8	14,4
Естонія	21,7	20,8	20,6	23,1	22,6
Ірландія	13,4	12,8	12,8	13,4	12,0
Греція	17,7	17,6	19,5	18,8	18,9
Іспанія	20,6	21,0	21,7	20,4	20,2
Франція	13,4	14,2	14,3	15,6	15,4
Хорватія	18,3	18,3	19,2	18,0	19,3
Італія	20,1	20,0	20,1	20,1	18,9
Кіпр	14,7	14,3	13,8	13,9	13,9
Латвія	22,9	21,7	23,4	22,5	22,4
Литва	20,5	20,9	20,0	20,9	20,6
Люксембург	17,5	17,4	18,1	17,3	18,8
Угорщина	12,0	12,2	12,6	12,1	13,1
Мальта	17,1	16,9	16,9	16,7	16,6
Нідерланди	13,2	13,3	14,4	14,5	12,9
Австрія	13,3	13,9	14,7	14,8	14,9
Польща	15,1	14,7	14,8	13,5	14,0
Португалія	17,2	16,2	18,4	16,4	17,0
Румунія	23,8	23,4	22,5	21,2	21,1
Словенія	12,0	12,4	11,7	12,1	12,7
Словаччина	11,9	11,4	12,3	13,7	14,3
Фінляндія	11,6	12,2	10,8	12,7	12,1
Швеція	17,1	16,1	15,7	16,0	16,0
Норвегія	12,6	12,8	12,6	12,1	11,4
Швейцарія	16,2	15,6	14,7	16,1	16,9
Туреччина	22,4	23,0	22,4	22,4	20,7
Україна	11,4	10,4	12,5	11,8	24,6

Аналогічно було б і в Україні, але до 2022 р. Від 2023 р. значення показника зросло, але не можна точно сказати, якою мірою на це вплинула повномасштабна війна, а якою — зміна джерела даних. Якщо порівняти сусідні з Україною країни, наприклад Польщу і Румунію, то в останній рівень бідності постійно знижується, а в першій має нестабільну тенденцію — скорочувався в 2020 та 2022 рр., проте зростав у 2021 та 2023 рр.

Висновки. Підсумовуючи оцінку показників бідності для різних типів домогосподарств, соціально-демографічних груп населення, варто зазначити, що загальний тренд свідчить про значне зростання рівнів бідності по країні загалом унаслідок пандемії коронавірусу та повномасштабної війни з РФ. Найбільш вразливими є багатодітні родини, сім'ї, де є діти та безробітні особи, а також пенсіонери. Щодо типу поселень, то сільські домогосподарства характеризуються вищими рівнями бідності порівняно з міськими.

Результати оцінки рівнів бідності різних типів домогосподарств можуть стати основою для розробки дієвих інструментів політики щодо підтримки найвразливіших верств населення. Так, коли мова йде про багатодітні родини, важливо забезпечити для кожної дитини достатнє харчування, доступ до медичних і освітніх послуг тощо. Для цього на державному і місцевому рівнях необхідно запроваджувати спеціальні програми для багатодітних родин: безкоштовне або пільгове харчування в освітніх закладах, проведення безкоштовних медичних оглядів, зокрема з використанням спеціалізованої апаратури, з подальшим наданням, у разі необхідності, медичної допомоги; розробку та надання безкоштовного доступу до освітніх онлайн курсів для підготовки до НМТ чи поглибленого вивчення окремих дисциплін тощо. Враховуючи різке зниження освітнього рівня учнів у зв'язку з пандемією та війною, загальне падіння рівня життя населення, доступ до таких освітніх платформ варто надати усім категоріям дітей, адже високий освітній рівень нині чи не єдиний чинник, що може в майбутньому знизити ризики потрапляння до категорії бідних.

Якщо мова йде про безробітних осіб, то дієвими механізмами їх підтримки та виведення зі стану бідності є програми працевлаштування, перенавчання та підвищення кваліфікації, за необхідності, а прямі фінансові механізми можуть бути застосовані лише на перших етапах і на нетривалі терміни. Як показали попередні дослідження, високі рівні соціальної підтримки безробітних осіб в умовах загальних низьких стандартів оплати праці демотивують до пошуку роботи, призводять до поширення утриманських настроїв у суспільстві.

Для підтримки сімей пенсіонерів, особливо старших вікових груп, можуть бути запроваджені як механізми прямої фінансової підтримки (доплат до пенсій до рівня фактичного прожиткового мінімуму), так і непрямі у вигляді субсидій на оплату житла (що нині успішно діє в Україні), надання натуральної допомоги продуктами харчування, речами першої необхідності, із залученням міжнародних благодійних організацій та фондів, приватних осіб тощо. Саме другий шлях є нині пріоритетним для України, адже коштів у Пенсійному фонді не вистачає навіть на покриття поточної потреби.

Реалізація заходів підтримки вразливих верств населення дасть змогу не лише зменшити рівень бідності серед домогосподарств із дітьми,

безробітними особами, пенсіонерами, але й підвищити ефективність використання бюджетних коштів, сприяти соціальній стабільності та забезпеченню рівних можливостей для всіх громадян.

Для проведення подальших досліджень бідності населення, забезпечення порівнянності даних важливо відновити державне загальнонаціональне вибіркове Обстеження умов життя домогосподарств. За умов неможливості відновлення державних обстежень, на регулярній основі має проводитися ОСЕСД. Можливість побудови довгих рядів динаміки буде втрачена, проте можна аналізувати поточну ситуацію з бідністю та прогнозувати її зміни на найближчу перспективу.

1. Лібанова, Е. М. (2008). Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу. Київ: КНЕУ
2. Черенько, Л. М. (2015). Нові форми бідності в Україні: основні прояви та оцінка. Демографія та соціальна економіка, 1(23), 11–21
3. Гнибіденко, І. Ф. (2003). Сільська соціальна інфраструктура: аспекти розвитку та зайнятості населення. Київ: РВПС України НАН України
4. Шишкін, В. (2016). Бідність населення України за житловими умовами. Демографія та соціальна економіка, 1(26), 51–64].
5. Васильєв, О. (2021). Бідність за умовами життя в Україні. Економіка та суспільство, 31
6. Mushongera, D., Zikhali, P. & Ngwenya, P. A. (2017). Multidimensional Poverty Index for Gauteng Province, South Africa: Evidence from Quality of Life Survey Data. Soc Indic Res, 130, 277–303. <https://doi.org/10.1007/s11205-015-1176-2>
7. Battiston, D., Cruces, G., & Lopez-Calva, L. F. et al. (2013). Income and Beyond: Multidimensional Poverty in Six Latin American Countries. Soc Indic Res, 112, 291–314. <https://doi.org/10.1007/s11205-013-0249-3>
8. Bridgen, P., & Meyer, T. (2009). The Politics of Occupational Pension Reform in Britain and the Netherlands: The Power of Market Discipline in Liberal and Corporatist Regimes. West European Politics, 32, 586–610. DOI:10.1080/01402380902779105
9. Drahokoupil, J., & Domonkos, S. (2012). Averting the funding-gap crisis: East European pension reforms since 2008. Global Social Policy, 12(3), 283–299. DOI: 10.1177/1468018112455653
10. Patel, J. A., Nielsen, F. B. H., Badiani, A. A., Assi, S., Unadkat, V. A., Patel, B., Ravindrane, R., & Wardle, H. (2020). Poverty, inequality and COVID-19: the forgotten vulnerable. Public health, 183, 110–111. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2020.05.006>
11. Whitehead, M., Taylor-Robinson, D., & Barr, B. (2021). Poverty, health, and covid-19. BMJ; 372 :n376. doi:10.1136/bmj.n376
12. Bargain, O., & Aminjonov, U. (2021). Poverty and COVID-19 in Africa and Latin America. World Development, 142, 105422. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2021.105422>.
13. Arndt, C., Diao, X., Dorosh, P., Pauw, K., & Thurlow, J. (2023). The Ukraine war and rising commodity prices: Implications for developing countries. Global Food Security, 36, 100680. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2023.100680>
14. Leal Filho, W., Fedoruk, M., Paulino Pires Eustachio, J. H., Barbir, J., Lisovska, T., Lingos, A., & Baars, C. (2023). How the War in Ukraine Affects Food Security. Foods, 12(21), 3996. <https://doi.org/10.3390/foods12213996>
15. Відсьогодні 1000 грн за програмою «Підтримка можуть отримати підлітки. Урядовий портал
16. Войтюк, Т. (2024). Від початку пандемії понад 20 % українців перейшли на дистанційну роботу. Суспільне. Новини
17. Wheat-Price-Chart-Historical Data-News (2024). Trading Economics. <https://tradingeconomics.com/commodity/wheat>
18. Iron Ore-Price-Chart-Historical Data-News (2024). Trading Economics. <https://tradingeconomics.com/commodity/iron-ore>
19. Які міста відмовляються вводити карантин вихідного дня. Список (2024). BBC News Україна

20. Які види грошової допомоги для постраждалих від війни надає УВКБ ООН (2024). Платформа допомоги врятованим
21. Індекс інфляції (2000—2024) (2024). Мінфін
22. Лібанова, Е. (Ред.). (2023). Бідність та нерівність в Україні під впливом COVID-19: підходи до оцінювання. Національна академія наук України, Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи. Київ
23. Реут, А., Заяць, В., & Клименко, Ю. (2023). Оцінка впливу COVID-19 на монетарну бідність: огляд окремих практик. Економіка та суспільство, 55
24. Полякова, С., & Когатько, Ю. (2023). Бідність українських пенсіонерів: довоєнна ситуація і вплив війни. Демографія та соціальна економіка, 52 (2), 92—109.
25. Черенько, Л. М. та ін. (2021). Соціальне відторгнення, нерівність та бідність дітей. Національна академія наук України, Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи. Київ]
26. Когатько, Ю. (2012). Зміни в рівні життя населення села і міста в 1980—2010 роках. Економічна та соціальна географія, 64, 77—87].
27. Лібанова, Е. (ред.). (2019). Людський розвиток в Україні. Оцінка та прогноз рівня життя населення: колект. монографія. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України.

-
1. Libanova, E. M. (2008). *Bidnist naselennia Ukrainy: metodolohiia, metodyka ta praktyka analizu*. Kyiv: KNEU
 2. Cherenko, L. M. (2015). *Novi formy bidnosti v Ukraini: osnovni proiavy ta otsinka*. Demohrafiia ta sotsialna ekonomika, 1(23), 11—21
 3. Hnybidenko, I. F. (2003). *Silska sotsialna infrastruktura: aspekty rozvytku ta zainiatosti nase-lennia*. Kyiv: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy
 4. Shyshkin, V. (2016). *Bidnist naselennia Ukrainy za zhytlovymy umovamy*. Demohrafiia ta sot-sialna ekonomika, 1(26), 51—64].
 5. Vasyliiev, O. (2021). *Bidnist za umovamy zhyttia v Ukraini*. Ekonomika ta suspilstvo, 31
 6. Mushongera, D., Zikhali, P. & Ngwenya, P. A. (2017). Multidimensional Poverty Index for Gauteng Province, South Africa: Evidence from Quality of Life Survey Data. *Soc Indic Res*, 130, 277—303. <https://doi.org/10.1007/s11205-015-1176-2>
 7. Battiston, D., Cruces, G., & Lopez-Calva, L. F. et al. (2013). Income and Beyond: Multidimensional Poverty in Six Latin American Countries. *Soc Indic Res*, 112, 291—314. <https://doi.org/10.1007/s11205-013-0249-3>
 8. Bridgen, P., & Meyer, T. (2009). The Politics of Occupational Pension Reform in Britain and the Netherlands: The Power of Market Discipline in Liberal and Corporatist Regimes. *West European Politics*, 32, 586—610. DOI:10.1080/01402380902779105
 9. Drahokoupil, J., & Domonkos, S. (2012). Averting the funding-gap crisis: East European pen-sion reforms since 2008. *Global Social Policy*, 12(3), 283—299. DOI: 10.1177/1468018112455653
 10. Patel, J. A., Nielsen, F. B. H., Badiani, A. A., Assi, S., Unadkat, V. A., Patel, B., Ravindrane, R., & Wardle, H. (2020). Poverty, inequality and COVID-19: the forgotten vulnerable. *Public health*, 183, 110—111. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2020.05.006>
 11. Whitehead, M., Taylor-Robinson, D., & Barr, B. (2021). Poverty, health, and covid-19. *BMJ*; 372 :n376. doi:10.1136/bmj.n376
 12. Bargain, O., & Aminjonov, U. (2021). Poverty and COVID-19 in Africa and Latin America. *World Development*, 142, 105422. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2021.105422>.
 13. Arndt, C., Diaoy, X., Dorosh, P., Pauw, K., & Thurlow, J. (2023). The Ukraine war and rising commodity prices: Implications for developing countries. *Global Food Security*, 36, 100680. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2023.100680>
 14. Leal Filho, W., Fedoruk, M., Paulino Pires Eustachio, J. H., Barbir, J., Lisovska, T., Lingos, A., & Baars, C. (2023). How the War in Ukraine Affects Food Security. *Foods*, 12(21), 3996. <https://doi.org/10.3390/foods12213996>
 15. Vidsোধodni 1000 hrn za prohramoiu yePidtrymka mozhut otrymaty pidlitky. Uriadovyi portal
 16. Voitiuk, T. (2024). Vid pochatku pandemii ponad 20 % ukrainsiv pereishly na dystantsiinu robotu. *Suspilne*. Novyny

17. Wheat-Price-Chart-Historical Data-News (2024). Trading Economics. <https://tradingeconomics.com/commodity/wheat>
18. Iron Ore-Price-Chart-Historical Data-News (2024). Trading Economics. <https://tradingeconomics.com/commodity/iron-ore>
19. Iaki mista vidmovliaiutsia vvodyty karantyn vykhidnoho dnia. Spysok (2024). BBC News Ukraina
20. Iaki vydy hroshovoi dopomohy dlia postrazhdalyykh vid viiny nadaie UVKB OON (2024). Platforma dopomohy vriatovanym
21. Indeks inflatsii (2000—2024) (2024). Minfin
22. Libanova, E. (Red.). (2023). Bidnist ta nerivnist v Ukraini pid vplyvom COVID-19: pidkhody do otsiniuvannia. Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy. Kyiv
23. Reut, A., Zaiats, V., & Klymenko, Yu. (2023). Otsinka vplyvu COVID-19 na monetarnu bidnist: ohliad okremykh praktyk. Ekonomika ta suspilstvo, 55
24. Poliakova, S., & Kohatko, Yu. (2023). Bidnist ukrainskykh pensioneriv: dovoienna sytuatsiia i vplyv viiny. Demohrafiia ta sotsialna ekonomika, 52 (2), 92—109.
25. Cherenko, L. M. ta in. (2021). Sotsialne vidtorhnennia, nerivnist ta bidnist ditei. Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy. Kyiv].
26. Kohatko, Yu. (2012). Zminy v rivni zhyttia naselennia sela i mista v 1980—2010 rokakh. Ekonomichna ta sotsialna heohrafiia, 64, 77—87].
27. Libanova, E. (red.). (2019). Liudskyi rozvytok v Ukraini. Otsinka ta prohnoz rivnia zhyttia naselennia: kolekt. monohrafiia. Kyiv: Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy.